

VLADIMÍR GONĚC

NÁRODNOSTNÍ OTÁZKA V REVOLUČNÍM ROCE 1917 — K IDEOLOGII A PRAXI CELORUSKÝCH POLITICKÝCH STRAN

Metodologický a noetický záměr shrnovaný pod titul Bolševici a jejich političtí protivníci v roce 1917, je již přes deset let úspěšně a programově naplňován. Že sledování koncepcí i konkrétní politiky jiných politických stran v Rusku napomáhá k všestrannějšímu pochopení a osvětlení bolševické linie, je dnes už naprosto nepochybné. V tomto studiu však výraznou mezeru představuje národnostní otázka.

Národnostní otázce v Rusku pro první dvě decenia našeho století bývá v běžných charakteristikách a hodnoceních revolučního vývoje obvykle přikládán význam ve smyslu posloupnosti: Za první ruské revoluce údajně nenabyla národnostní otázka většího významu. Pro etapu únorové revoluce 1917 a poúnorového vývoje bývá národnostní otázka kladena mezi druhohradě otázky. Posléze se setkáváme ve zcela schematických určeních (ale někdy také vůbec ne) s tezí, že národněosvobozenecké hnutí bylo jedním ze spojenců proletariátu v Říjnové revoluci. Teprve předpoklady a cesty k ustavení SSSR jakožto jednotného svazového státu a sám proces jeho formování vyvolávaly a vyvolávají koncentrovanější zájem a pozornost, nezřídka však se značnou jednostranností, totiž s nadsazováním významu státoprávní stránky národnostní otázky.

K takovému hodnocení může svádět i pramenná základna. Při zběžném čtení programových tezí buržoazních stran snadno vznikne domněnka, že jejich linie v národnostní otázce byla přiměřená, že se všechny stavěly pozitivně ke zrovnoprávnění dříve utlačovaných národů, k demokratizaci jejich právního postavení. A při přehlédnutí programů maloburžoazních stran lze dokonce dospět k představě o správnosti jejich linií k představě, že například eserovská či menševická linie se příliš

¹ Přímo tento titul nesla jedna práce Ch. Astrachana, z dalších je namísto jmenovat alespoň L. Spirina, K. Guseva, P. Podbolotova, V. Komina.

nelišily od bolševické. Když se přidruží akceptování textu usnesení prozatímní vlády z března 1917 o zrušení národnostních a náboženských omezení a privilegií bez kritičtější analýzy souvislostí jeho vydání, pak je již nepatrný krůček k dedukcím, že národnostní otázka nemohla v etapě od Února do Října vystupovat jako sporná, natož pak vyvolávat větší konflikty, že tudíž nemohla ani hrát celkově významnější úlohu. Paralelně s takovými postoji se nese i obecně rozšířená představa o rozvoji národnostního programu bolševiků, že totiž jeho kvalitativně nová etapa je spojována až s VIII. sjezdem KSR (b), též X. sjezdem a znovu zvláště s XII. sjezdem strany.²

Z uvedených jednostranností pak snadno vyplynou i další deformované názory na samu linii bolševiků v národnostní otázce v průběhu roku 1917. Jednak se nedostatečně diferencuje mezi linií Lenina a ústředního výboru a na druhé straně mírou akceptování této linie ve stranické mase a její politické praxi. Zejména však zůstávají z větší části nepodchyceny neleninovské, „menševizující“ postoje části bolševiků v národnostní otázce, především fenomén tzv. luxemburgiánství. Výjimku představují pouze zcela vyhraněné názory Pjatakova a jeho spojenců, ryze v duchu „imperialistického ekonomismu“, tak jak byly odsouzeny ještě na Dubnové konferenci strany roku 1917;³ zato ostatní, mnohem rozšířenější, fakticky – byť ne tak zjevně – rovněž luxemburgiánské názory, stojící podstatně blíže Pjatakovovi než leninské linii, se obvykle při zběžném čtení považují za projev internacionalismu.

Programové dokumenty samy o sobě tedy pro sledovaný problém příliš mnoho nevypráví. Bereme-li v potaz alespoň okolnosti jejich vzniku, je třeba si uvědomit, že programy hlavních politických protivníků bolševické strany, tj. programy kadetů, eserů i menševiků vznikly ještě na počátku století. Okamžitě tedy vystupuje přirozená obecná otázka, jakou reálnou úlohu tyto programy mohly hrát za zcela nové situace v roce 1917, a to tím spíše, že eserů své teze k národnostní otázce prostě převzali ještě od narodovolců, menševici pak měli příslušný programový bod společný s bolševiky od roku 1903, avšak od té doby na něj – v protikladu vůči bolševikům – nesáhli (nejen, že ho nerozvíjeli, nýbrž s ním fakticky vůbec nepracovali).

Jdeme-li za programy, k dalším pramenům, nelze nenarazit na sérii ostrých Leninových článků jen k samotné ukrajinské otázce⁴ atd. A už sama úvaha, jaké důsledky mohla mít skutečnost, že celých 55 % obyvatelstva bylo za předchozího režimu neplnoprávními tzv. inorodci, stává

² Tato poslední představa či koncepce má však kořeny v období, kdy bylo zapotřebí nějak zaretušovat a v dobrém světle podat Stalinův faktický chvostismus, ba až oportunistus v národnostní otázce za dané etapy.

³ *Seďmaja (Aprěl'skaja) vsrossijskaja konferencija RSDRP (bol'sevikov)*. Protokoly, Moskva, Politizdat 1956, s. 217–218, 222, 227.

potřebu všestranněji zkoumat místo a úlohu národnostní otázky v revolučním roce 1917.

Pro první ruskou revoluci lze skutečně uznat, že národnostní otázka stála poněkud bokem hlavního revolučního úsilí. Objektivně byla sice národnostní otázka již tehdy nanejvýš zralou, v rovině subjektivní však nikoli, národní hnutí byla především příznačná velmi slabou organizovaností. Národněosvobozenecká hesla a požadavky byly vyzvedány jen u cca desítky národů a jejich šíření bylo t.č. ještě (s výjimkou otázky polské) převážně záležitostí demokratické inteligence maloburžoazního původu. Do značné míry obdobný charakter měla pak obdobná vlna národněosvobozeneckého hnutí v předvečer vypuknutí první světové války, jen míra organizovanosti a teritoriální záběr se částečně rozšířily. Proto také po etapu první ruské revoluce narážíme v národnostní otázce (na rozdíl od jiných otázek revoluce) na značnou sociálněpolitickou i ideověpolitickou nediferencovanost. V podstatě proti vládnímu jednotnému nacionalistickému a šovinistickému táboru stojí jeden proud revolučně demokratický.⁵ Teprve v období těsně před válkou bylo možno reflektovat první stopy diferenciací.⁶

Výrazné kvalitativní proměny přinášel průběh války; sama skutečnost, že bojové akce probíhaly přímo na území obývaném mnohými národnostmi Ruska — od Pobaltí po Kavkaz — a že měly tvrdý dopad na všechny rozměry národního života, ovlivnila „postup“ národnostní otázky směrem k otázkám klíčovým. Proto také pro pochopení postojů ruských buržoazních i maloburžoazních stran v roce 1917 je vhodné připomenout jejich postoje za předchozí válečné etapy.

Na počátku války šovinistická vlna plně uchvátila většinu předáků celeruských stran; proti tomuto „patriotismu“ a s kritikou pronásledování a útlaku národností vystoupila pouze strana krajní levice — bolševici. Již v roce 1915 byla však sama vláda nucena alespoň k slovní ekvilibristice o perspektivách národnostních vztahů; jednotlivé politické strany — kromě bolševiků — sborem přizvukovaly její linii. Základní záměr byl jakýmkoli sliby udržet jednotu národů Ruska v zájmu úspěšného vedení války; v nejrůznějších variantách maloburžoazní demokraté a leví liberálové rozvíjeli tezi (s níž se nemálo operovalo ještě v roce 1917), že pouze vítězství přinese národům Ruska štěstí a rozkvet, samozřejmě v jed-

⁴ *Nedemokratické, občane Kerenskij!; Ukrajina; Ukrajina a porážka vládnoucích stran Ruska*; apod. (Lenin, V. I.: PSS, 32, s. 253—254, 341—342, 350—352).

⁵ V posledním období pokusy některých historiků již vykrytalizovanou strukturu národních hnutí ze závěru roku 1917 vnucovat do poměrů předválečných přináší její deformaci historické skutečnosti.

⁶ Lenin, V. I.: PSS, 25, s. 318.

notném státě.⁷ Jako konkrétní limit a krajní prostředek dosažení onoho „štěstí a rozkvětu“ byl přítom v ideologii kadetů stanoven princip národněkulturního sebeurčení,⁸ což je zjevný obrat (byť jen v taktice) proti předchozímu otevřenému přizvukování rusifikátorské politiky krajní pravice.

Porážky na frontě však přinesly tvrdší linii státní politiky včetně linie vůči národnostem a tak ruské maloburžoazní a buržoazní strany pocitily potřebu distancovat se od nejhrubších projevů národnostního útisku. Předáci všech stran nalevo od kadetů i někteří kadeti již otevřeně kritizovali fakta otřesné zvláště ve vztahu k národnostem (po masovou likvidaci včetně, zvláště kavkazských muslimů). Ve Státní dumě se dokonce rozvinula bouřlivá diskuse kolem požadavku, aby státní moc urychleně odstranila jakákoli administrativní omezení vůči jednotlivým národnostem a zrušila všechny omezující zákony spojené s náboženským vyznáním nebo národností. Lavírování části liberálů ovšem způsobilo, že požadavek byl odmítnut 191 hlasem proti 162 a Duma zůstala u starých frází včetně beztvareho výroku o blahosklonném vztahu státní moci k zájmům všech věrných poddaných Ruska.⁹

Pád samoděržaví uvolnil určitý prostor pro nárůst národněosvobozenec-kého hnutí, jeho projevy však v prvních týdnech nebyly ještě příliš zřetelné. Pro politické strany ruské maloburžoazní demokracie je odtud typická iluze, že jejich dosavadní všeobecné programové teze budou plně dostačující a odpovídající plně situaci a že jejich zmíněné postoje z druhé poloviny roku 1915 a z roku 1916 jim zajišťují morální kredit i u příslušných jednotlivých národností (těch sociálních složek, o které se opíraly v ruské společnosti). Narůstající vlnou národněosvobozenec-kého hnutí od dubna a jejími masovými rozměry již v květnu 1917 byly tyto strany zcela zaskočeny; zde spočívá jeden z hlavních důvodů jejich lavírování i v národnostní otázce a nakonec rozkladu původní revolučně demokratické tradice.

Bolševici očekávali rozmach národně osvobozenec-kého hnutí a zejména Leninovou zásluhou měli již připraven adekvátní program; ten ještě doformovali známými závěry dubnové konference a otevřenost své politiky vůči oprávněným národněemancipačním snahám názorně ukázali zvláště novou formulací — podtržením absolutního rozměru práva národů na sebeurčení.¹⁰ A nezůstalo jen u toho, svůj program bolševici nadále rozvíjeli a prohlubovali.

⁷ Srv. např. řeči Kerenského a Miljukova na zasedání Státní dumy. Gosudarstvennaja дума. Stenografičeskij otčet. Soz'v 4, Sessija 3, č. 1, Petrograd 1915, s. 46, 49—50 aj.

⁸ *Nacional'nyje problemy*, Moskva 1915, sv. 1, s. 1—2.

⁹ Gosudarstvennaja дума. Stenogr. otčet. Soz'v 4, Sessija 4, č. 1, Petrograd 1916, s. 168—169.

¹⁰ *KPSS v rezolucijach i rešenijach s'jezdov, konferencij i plenumov CK*, I, Moskva, Politizdat 1983, s. 503.

Skutečnost, že kadeti získali vedoucí úlohu v prozatímní vládě a stali se rozhodujícím hlasatelem a realizátorem zájmů buržoazní politiky, posouvá i kadetskou linii v národnostní otázce do pozice hlavního protivníka bolševické linie jak v ideologické, tak sociální, tak mocenskopolitické rovině.

Príznačné je usnesení prozatímní vlády z 20. března o zrušení náboženských a národnostních omezení. Přes radikalistické formulace totiž nikterak nepřekračuje buržoazně liberální rámec a vyhláší pouze to, co část poslanců Státní dumy požadovala po carské moci ještě v roce 1915 (viz výše); byla zrušena pouze zákonná a správně právní omezení práv jednotlivce v souvislosti s náboženskou či národnostní příslušností.¹¹ Byly tak likvidovány pouze nejzjevnější nástroje národnostního útlaku, národy jako takové však žádná práva nedostaly, velmocenské zájmy ruských špiček zůstaly nedotčeny.

S uchvácením vedoucí úlohy v prozatímní vládě vystoupila i potřeba dále propracovávat kadetskou linii v národnostní otázce, zejména v rovině taktiky. Kadeti rovněž projevili schopnost reflektovat rozmach i živelné tendence v národním hnutí a hledali proto nástroje, jak ho blokovat. Mj. se pokoušeli zavázat si tradiční umírněné předáky národních hnutí ke spolupráci, přesněji k podpoře a uznání své vedoucí úlohy a tím je využít i jako brzdy národněosvobozenického boje. Současně vycházeli ze skutečnosti, že buržoazie z národnostních oblastí si byla vědoma své slabosti, že proto povětšinou viděla v ruské buržoazii přirozenou oporu v zajištění svých vlastních zájmů, že se v národním hnutí příliš neangažovala a že současně mnozí její političtí exponenti stáli přímo v řadách strany kadetů. A tito exponenti měli být dalším významným nástrojem k zavádění národních hnutí do slepé uličky. Právě tyto souvislosti sehrávaly v taktice kadetů jednu z klíčových úloh, byly uplatňovány systematicky, s tvrdou neústupností, leckdy otevřeným vydíráním.

Neústupnost a důslednost v národnostním programu dala strana kadetů najevo hned na svém březnovém sjezdu, kdy v souvislosti s projednáváním otázky státního zřízení bylo striktně odmítnuto přijmout vůbec na pořad jednání otázky autonomie a federace. Princip zachování územní jednoty bývalé ruské říše a volání po upevnění centrální moci byly doprovázeny výroky jako: „Ti, kteří nyní kolísají, se potom připojí k nám.“¹² Za jeden z klíčových principů taktiky kadeti vyhlásili, že všechny aktuální otázky, které vláda nepřijala ve svém programu, nutno předat Ústavodárnému shromáždění.¹³ Jen proti národním hnutím byl tento princip využit nesčíslněkrát. Na dalším sjezdu v květnu dokázali kadeti postavit

¹¹ *Revolucija i nacional'nyj vopros. Dokumenty i materialy po istorii nacional'nogo voprosa v Rossii i SSSR XX veka*, III, Moskva 1930, s. 53—54.

¹² *Stenografičeskij protokol' zasedanij VII s'jezda Partii Narodnoj Svobody. 1 deň s'jezda*, Petrograd 1917, s. 42—43.

¹³ *Rezolucii delegatskogo s'jezda P. N. S. 25—28 marta 1917 g.* Petrograd 1917, s. 5.

do údajně nesmiřitelného protikladu princip decentralizace a místní samosprávy vůči principu sebeurčení národů, stejně jako potvrdit úlohu ruštiny jako státního jazyka;¹⁴ a to i za cenu, že někteří z oněch „kolísajících“ (zvláště z Ukrajiny a Litvy) vystoupili ze strany.

Menševici, kteří do svých řad průběžně nasávali maloburžoazní nacionalistické živly, si doslova nevěděli rady s 9. bodem programu o právu národů na sebeurčení. Připomeneme-li si okolnost, že nebyli schopni žádného racionálního ani tvořivého přístupu k řešení otázky demokratického bloku nepřekvapí ani neschopnost analýzy smyslu a cílů národnosvobozeneckého boje a tudíž v podstatě vyhýbání se národnostní otázce. Ona neschopnost plně vyšla najevo na květnové konferenci menševiků, včetně vyhlášení, že 9. bod programu je příliš formální, než aby bylo možno na jeho bázi stavět konkrétní konstrukce.¹⁵ Za těchto okolností menševikům nezbylo než předat žezlo v národnostní otázce své druhé polovině — bundovcům. Stejně tak se jim v praxi nedařilo plnění zásady vyhýbat se otevřeným šovinistickým výpadům. A nahrazování konkrétních postojů v národnostní otázce frázemi o internacionalismu rovněž objektivně působilo jako jeden z pláštíků pro velmocenské tendence.

Strana eserů zpočátku halasně operovala svým starým programovým principem co nejširšího použití federativních vztahů mezi národnostmi a uznání pro národnosti bezpodmínečného práva na sebeurčení. Až do počátku července se sice v eserovském tisku objevovaly stati přizvukující národním hnutím, avšak původní linie, mnohem více emfatická než racionálně sestavená, se postupně ztrácela. Eserovští publicisté stále více prostě opisovali od západních formálních státoprávních konstrukcí, strana byla zaplavena přílivem tzv. březnových eserů, příslušníků radikalizované a současně nacionalistické maloburžoazie. Sám hlavní teoretik eserů pro otázky státu a práva a otázky národnostní M. Višnjak byl žákem kadetů. A ono bezpodmínečné právo na sebeurčení bylo samotnými esery postupně pohřbíváno stále se zvyšující navázkou nejrůznějších podmínek, omezení, atd. Všechny tyto rozpory se plní projevíly na květnovém sjezdu eserů (aniž by si je však sami eseri úměrně uvědomovali). Velmocenské tendence, včetně hlasů otevřeně odmítajících mír bez anexí, se objevily už v diskusi o vztahu k válce; v diskusi ke státnímu zřízení a národnostní otázce proti polovičatým, ale přece jen demokratickým tezím například Brjullovové-Šaskolské či Raskina nakonec zvítězila linie Višnjaka, pašující leckteré zahalené kadetské teze a de facto likvidující princip práva národů na sebeurčení. Široce popularizován byl princip ná-

¹⁴ Rezolucija VIII delegatskogo s'jezda P. N. S. 9—12 maja 1917 g. Petrograd 1917, s. 2—3, 4.

¹⁵ Vserossijskaja konferencija meňševistskich i ob'jediněnyh organizacij RSDRP. Petrograd 1917, s. 19.

rodně personálních svazů a současně územní celistvosti Ruska.¹⁶ Závěrečná rezoluce pak sice některými všeobecnými formulacemi budí zdání ústupků levým proudům ve straně, rozhodující význam má však odkázání celé záležitosti do kompetence Ústavodárného shromáždění a dále příkaz ústřednímu výboru připravit kompromis s „revoluční demokracií všech národů.“¹⁷ Tím esefi vyšli vstříc kadetům již více než do poloviny cesty.

Rozhodující zlom pro linii menševiků a eserů v národnostní otázce ovšem přinesl — stejně jako pro další oblasti jejich politiky — samotný vstup do vlády. Od května tedy pro ně vystupuje potřeba sladovat svou linii s kadety, což v praxi znamenalo průběžně se jim přizpůsobovat. A to právě v etapě, kdy se národněosvobozenecké hnutí vzedmulo mohutnou masou, kdy jeho tradiční předáci byli povětšinou odsunuti zcela na okraj a kdy sama politická struktura národních hnutí se konstitovala nově. Zásadně novým jevem byla především tendence k politické organizovanosti širokých mas, které ve svých představách nedílně spojovaly národní osvobození s osvobozením sociálním. Tento poslední moment si však začínali uvědomovat pouze někteří bolševici. Pro ruské bolševické strany je typické jen uvědomování si, že národněosvobozenecké hnutí jim přerůstá přes hlavu, odtud pak potřeba hledat a formovat proti němu efektivní linii (typická spíše pro buržoazní politické kruhy) anebo tuto linii od někoho hotovou převzít (příznačná jak pro menševiky tak esery).

Nazrávání politické krize během června zahrnuje v sobě i první hluboké konflikty v národnostní otázce. V očekávání velkého střetu kadeti neochvějně stáli na výše zmíněné pozici, pro socialistické strany se velkou veřejnou prověrkou jejich linie stalo jednání I. sjezdu sovětů dělnických a vojenských zástupců.

Ve sjezdové sekci pro národnostní otázku referoval z pověření Petrohradského sovětu (tj. jeho eserskomenševického vedení) menševik Vojtinskij. V jeho vystoupení lze najít pouze jediný pozitivní demokratický požadavek — urychleně vyřešit otázku školství v národním jazyce. To ovšem odpovídalo poměrům někdy z přelomu století a ve stávajícím momentě rozvinutým národním hnutím již naprosto nemohlo stačit. Na druhé straně byla jeho řeč protkána výroky o spásonosné úloze Ústavodárného shromáždění, o obecném principu jednoty sil revoluce a současně ostrými útoky zvláště proti Ukrajincům a Finům, obviňovaným z rozbíjení a záhuby revoluce, ze zrušného rozdělování sil demokracie . . . Vrcholem je odmítnutí teoretické analýzy národnostní otázky a odmítnutí přijmout program; doporučilo se pouze připravovat náměty pro Ústavo-

¹⁶ Protokoly III s'jezda Partii Socialistov-revolucioněrov, sostojavšegosja v Moskve 25 maja — 4 ijunja 1917 g. Petrograd 1917, s. 142, 286—309, 405—426.

¹⁷ *Tamtéž*, s. 481—482.

dárné shromáždění.¹⁸ Preobraženskij za bolševiky a spolu s ním zástupci Estonců, Lotyšů a Ukrajinců tuto linii (stejně jako linii prozatímní vlády) ostře kritizovali; vzniklé situace nakonec využili bundovci. Především Liber se dokázal vmanévrovat do role usmiřovatele vyhlášením, že se nelze obejít bez programového řešení národnostní otázky a že se nesmí diskutovat o deklaraci práv národů, nýbrž o zabezpečení těchto práv. Na druhé straně však dokázal odmítnout heslo sebeurčení národnostní a všestranně propagovat princip národněkulturní autonomie.¹⁹

Pro jednání pléna sjezdu byl posléze hlavním referentem k národnostní otázce stanoven Liber, přejímající ovšem i většinu tezí Vojtinského. Proti němu jménem bolševiků přednesla návrhy plynoucí ještě ze závěrů dubnové konference Kollontajová a doporučila vzít za jádro přístupu boj proti ruskému imperialismu. Bolševické návrhy však zůstaly v menšině. Ústy Preobraženského se bolševici ještě pokusili zabránit dalšímu sblížování s prozatímní vládou, žádali, aby sjezd odsoudil vládu jako viníka rostoucích národnostních konfliktů a distancoval se od její linie. Podporu většiny sjezdu nakonec získal Liber,²⁰ což přispělo ke zvýšení váhy bundovských koncepcí, zvláště v procesu hledání společné platformy stran vládní koalice.

Propletení národnostní otázky se základními otázkami revoluce v politické praxi se jednoznačně projevilo v diskusi sjezdu k otázkám války a státní moci. Zde je přitom zvláště typické sblížování menševiků a eserů s vládní linií v přizvukování velmocenským tendencím pod oblíbeným pláštíkem tezí o internacionalismu, v odmítání „krájet mapu Ruska“, v obviňování národních hnutí z výstřelu do zad revoluci, ze separatismu.²¹ Vedle bolševiků již jediní menševici-internationalisté dokázali vystoupit s revolučně demokratickou linií.²²

Samí bolševici ústy Lenina, Kameněva a Šahumjana právě v těchto konfliktech formulovali zásadně nové rysy své koncepce. Právě nyní se objevilo i Leninovo proslulé zvolání „Ať se Rusko stane svazkem svobodných republik!“²³ Nešlo přitom o pouhé přijetí principu federace do svého programu, nýbrž v protikladu všem eserovským aj. federalistickým tezím bolševici přijali zásadně nový princip suverenity článků federace. Dosavadní vývoj revoluce a jí nastoleného mocenskopolitického systému byl označen za téměř republiku, imperialistickou skrz naskrz, v jejímž rámci ani eserskomenševický blok netenduje k pozitivnímu a skutečně

¹⁸ *Revoljucija i nacional'nyj vopros. Dokumenty . . .*, III, s. 98—99.

¹⁹ *Tamtéž*, s. 99 an.

²⁰ *Pervyj vsrossijskij s'jezd sovetov R. i S. D. Stenografičeskij očet, II*, Moskva-Leningrad, Gosud. soc.-ekonom. izd. 1931, s. 168—184.

²¹ *Pervyj vsrossijskij s'jezd sovetov R. i S. D. . . . I*, Moskva-Leningrad 1930, zvl. s. 79, 101, 330—331, 349—350, 362—363.

²² *Tamtéž*, s. 185—186.

²³ *Lenin, V. I.: PSS*, 32, s. 286.

demokratickému řešení národnostní otázky. Z viny vlády a vládních stran vzniklé národnostní konflikty byly vyzvedány jako jedna ze spolu-příčin zostření krize revoluce. Odtud východisko v nové etapě revoluce; celkově bolševici začali svazovat i perspektivu a možnost spravedlivého řešení národnostní otázky rovněž s přechodem moci do rukou sovětů a s širší perspektivou socialistických přeměn.²⁴ A k těmto souvislostem směřovala koneckonců i o něco dřívější Leninova úvaha, že princip sebeurčení národů může být za určitých podmínek socialistickým principem.²⁵

Rovněž v konkrétním projednávání ukrajinské a finské otázky se bolševici ostře rozešli se stranami maloburžoazní demokracie. Proti bolševické linii práva na samostatnost Finska i Ukrajiny a obecně práva všech národností Ruska utvářet si samy svůj život v procesu samotné revoluce, postavili eseri, menševici, bundovci aj. linii, podle níž národy nemohou mít žádná práva jakožto revoluční subjekty, nýbrž jim může některá rodností Ruska utvářet si samy svůj život v procesu samotné revoluce práva ze své milosti přidělit Celoruské ústavodárné shromáždění. Jediný bod, v němž na I. sjezdu sovětů nedošlo ke sporům, byl bolševický návrh rezoluce o boji proti antisemitismu.²⁶

Kadeti i vláda mohli být tedy se závěry sjezdu sovětů v národnostní otázce nanejvýš spokojeni. Paralelně však kulminovala první vlna střetů s požadavky Finů a Ukrajinců. A tak když štvance zejména proti Ukrajincům se ukázaly jako přilévání oleje do ohně, maloburžoazní socialisté zakolísali; pokusili se o kompromis a vzhledem k tvrdému odporu kadetů celá věc ve spleti mocenskopolitických konfliktů na přelomu června a července přispěla ke krizovému zauzlení.²⁷ Zformování červencového kontrarevolučního bloku a jeho důsledky kadeti právem považovali za své vítězství. Vzápětí sami na svém IX. sjezdu doformovali svou linii právě v národnostní otázce. Na základě referátu Noldeho sjezd přijal tezi, že stát může jednotlivým národnostem přiznat status exteritoriálních veřejněprávních svazů, kterým by byly předány zákonem stanovené úkoly (nikoli práva!) kulturní správy.²⁸ Dále kadeti v nesrovnatelně vyšší míře začali používat frazeologii revolučně demokratických požadavků, přirozeně s vlastním obsahem. Tak například princip svobodného sebeurčení neznamená více než právo jednotlivce rozhodnout se pro příslušnost k určitému národnímu svazu, pod heslo široké politické autonomie skrývali kadeti omezenou administrativní decentralizaci v čistě teritoriálním smyslu (bez vztahu k řešení národnostní otázky), teze o nezbytnosti ochrany práv národnostních menšin halily záměr poštvat menšiny proti etniku,

²⁴ Pervyj vseros. s'jezd sovetov ... I, s. 72, 167, 284—285, 321—322, 348; II, s. 16—17.

²⁵ Lenin, V. I.: PSS, 27, s. 436.

²⁶ Pervyj vseros. s'jezd sovetov ... II, s. 185—194, 235—341.

²⁷ Mj. kadeti své vystoupení z vlády zdůvodnili právě rozpory v otázce ukrajinské.

²⁸ No'l'de, B. E.: *Nacional'nyj vopros v Rossii*, Petrograd 1917.

které má na dané území početní převahu atd. . .²⁹ Na druhé straně proti předchozím snahám stavět se do pozic nacionálně nezaujatého, nestranného strážce všedemokratických principů a práv kadeti otevřeněji přecházeli k velkoruskému nacionalismu,³⁰ požadovali garantovat privilegia ruštiny apod.³¹

Úlohu trojského koně v konečném rozkladu pravicověsocialistické linie v národnostní otázce a jejím dalším podřizování zájmům ruské buržoazie v následujícím vývoji sehrály dvě menší strany. Lidoví socialisté — trudovici, vzniklí v závěru června sloučením stejnojmenných starších stran, představovali totiž ideologický a politický hybrid mezi eserovskou pravicí a kadety; z jejich linie v národnostní otázce zaslouží pozornost vyvedení úlohy ústřední státní moci (proti reliktním anarchismu u eserů) a popularizace národně-personální autonomie.³² Strana radikálních demokratů vzniklá na jaře 1917 plnila pak úlohu druhé tváře kadetů. Ruská buržoazie měla potom pro potřeby ideologického boje kadety ve světle strážců starých principů a radikální demokraty ve světle oněch, kdož pružně reagují na aktuální potřeby doby, požadavky mas apod. Program radikálních demokratů byl téměř celý opsán od kadetů; v národnostní otázce se lišili pouze heslem pozorného vztahu k autonomistickým snahám národnostní a oblastí, jejich vrcholnou demagogii a politické žonglérství může dokazovat „požadavek“ okamžitého uspokojení nazarých potřeb národností a oblastí za podmínky upevnění státní jednoty.³³

Srpnová moskevská Státní porada signalizovala posílení pravého křídla kontrarevolučního červencového bloku, odhodlanost k rozhodnějším kontrarevolučním krokům, z druhé strany některé třenice mezi pravým a umírněným křídlem. V postojích k národnostní otázce se ovšem projevila tendence k dalšímu sblížení a u maloburžoazních stran doslova vyklízení pole před požadavky ruské buržoazie. Postoje byly ovlivňovány novou vlnou konfliktů s národněosvobozeneckými hnutími, především s ukrajinským a s finským, které právě kulminovalo událostmi po rozeznání finského sněmu prozatímní vládou. Na poradě dominovala vystoupení kadetů s výroky o historickém úkolu zachování jednoty Ruska, o nezbytnosti rozhodného potlačení „separatistických projevů“ a se štváním proti aktivitě národních hnutí jakožto „vědomé či neuvědomělé pomoci Centrálním mocnostem.“³⁴ Kerenskij pak jménem vlády šel týmž směrem svými

²⁹ Vestnik Partii Narodnoj Svobody, 1917, s. 11—13.

³⁰ Jeho hlavním ideologem byl již dříve Je. N. Trubeckoj.

³¹ Vestnik P. N. S., 1917, č. 11—13, s. 13.

³² Trudovaja Narodno-Socialističeskaja partija. Programma, Petrograd 1917.

³³ Ot Rossijskoj Radikal'no-Demokratičesknoj Partii, Petrograd 1917. Programma Radikal'no-Demokratičesknoj Partii, Petrograd 1917.

³⁴ Gosudarstvennoje sovesčanije. Stenografičeskij očet, Moskva-Leningrad, Gosizdat 1930, s. 49—50 aj.

výhrůzkami použití ozbrojené pěsti vůči těm, kdo by se chtěl svobodně sebeurčit a znásilňovat tak „svobodnou vůli lidu ruského“; zejména otevřeně hrozil použitím síly vůči Finům a urážel Ukrajince nárážkami, že konají v německorakouském žoldu.³⁵ Příznačná je rovněž všestranná podpora vládní linii téměř od všech zástupců buržoazie národností.³⁶

Čcheidzeho eserskomenševická deklarace jednoznačně popřela právo národů na sebeurčení, jako klíčovou vyzvedla ideu, že Celoruské ústavodárné shromáždění bude oktrojovat národům jejich „práva“; dále ve velmi krotkých formulacích doporučila vládě umožnit občanům realizaci svých individuálních práv za použití rodného jazyka a vytvořit konzultativní orgán ze zástupců národností.³⁷ Deklarace tak pouze očekávala další konkretizaci již zmíněného aktu prozatímní vlády z 20. března, aniž by jakkoli překračovala jeho rusko-liberální rámce.

Proces sjednocování linie celoruských buržoazních a maloburžoazních stran v národnostní otázce vyvrcholil ve vládním prohlášení ze závěru září 1917. V něm nenalezneme nic více a nic méně než doporučoval Čcheidze na Státní poradě, s jediným formulačním rozdílem, který ilustruje další ústupek eserskomenševického bloku. Pro politické představitele ruské buržoazie byla totiž nepřijatelná i perspektiva, že by se Ústavodárné shromáždění mělo dohadovat o právech, která udělí národnostem. Shromáždění mělo pouze přijmout již předem vládou připravené principy.³⁸ Tímto mechanismem mělo být opět zabezpečeno uplatnění vůle kadetů. Připomeňme si, že jedinými konkrétními principy, na nichž se strany vládního bloku shodly, byl princip kulturní národně personální autonomie a princip jednotného nedělitelného Ruska.

Z hlediska stupně rozvoje národněosvobozenického boje a objektivních potřeb řešení národnostní otázky šlo o prohlášení opožděné, vynucené, stěží polovičaté. Na druhé straně sebejistota v jednotě vládního bloku vedla k poslednímu zbesilému útoku — už v předvečer Říjnové revoluce — ke štvanci a přípravě ozbrojeného zásahu proti ukrajinskému hnutí a jeho vůdcům za to, že znovu vystoupili s principem suverenity ukrajinského lidu. Signál dala vláda 18. října³⁹ (na základě závěrů X. sjezdu kadetů)⁴⁰ a plnou podporu získala ve všech maloburžoazních a buržoazních celoruských stranách od eserskomenševického bloku až po liberální pravici a černosotněnce stojící napravo od vládního tábora. Získat širší masovou podporu rozdmýcháním vlny zejména maloburžoazního nacionalismu se však už nepodařilo, proces rozkladu sociálněpolitických opor tábora prozatímní vlády pokročil už příliš daleko. Zároveň je však celý

³⁵ *Tamtéž*, s. 12, 303—304.

³⁶ *Tamtéž*, s. 178 an.

³⁷ *Tamtéž*, s. 84—85.

³⁸ *Revoljucija i nacional'nyj vopros. Dokumenty ...*, III, s. 56.

³⁹ *Tamtéž*, s. 66.

⁴⁰ *Reč*, 18. 10. 1917.

konflikt symptomatický pro obecný charakter mocenskopolitické krize a jejího východiska.

Závěr roku 1917 přinesl radikální obrat, na první pohled se sledované strany konečně otvíraly vůči požadavkům národněosvobozeneckého hnutí. Vysvětlení však nutno hledat ve faktu Říjnového zvratu. Tentokrát šlo totiž o záměr vytvořit v národnostních oblastech (v nichž s výjimkou Pobaltí revoluční vývoj a třídněpolitická diferenciacce probíhaly pomaleji) základnu a oporu protisovětového bloku. Tento postoj lze dedukovat již z kadetské publicistiky konce listopadu;⁴¹ že nešlo a nejde o nic jiného, již otevřeně vyhlásil Miljukov na jaře 1918 a kritizoval ty, kdož to nepochopili.⁴²

Pro konkretizaci je vhodné nastínit ještě jednu rovinu, totiž diference mezi linií ústředních orgánů jednotlivých stran a místních organizací. Pochopitelně místní organizace musely nějak reagovat na místní sociálně politickou strukturu a aktuální politické vědomí místních mas. Odtud pak mimořádný význam zvláště těch místních organizací celoruských politických stran, které působily v centrech jednotlivých národněosvobozeneckých hnutí, zvláště těch nejrozvinutějších, totiž finského a ukrajinského. A tedy jak kyjevským tak helsinským kadetům nelze upřít smysl pro racionalitu, příznačný soustavným úsilím o modus vivendi s umírněnými křídly místních národněosvobozeneckých hnutí, což se v případě kyjevských kadetů nezastavovalo ani před ostrou kritikou linie ústředního výboru kadetů v ukrajinské otázce a dokonce tezemi typu: „Pro nás je rozhodující usnesení oblastní konference a nikoli sjezdu strany“ (který ono oblastní usnesení anuloval).⁴³ Naopak pro tamější organizace menševiků a ruských eserů nesmí překvapit, že od obviňování z rozbíjení jednoty ruské demokracie přecházely k otevřenému šovinistickému štvání a v Kyjevě dokonce dokázaly ve vypjatých momentech nacházet společnou notu s místními černosotněnci.

Pro etapu mezi Únorem a Říjnem je celkově pro ruské liberální a socialistické strany příznačná dvojkolejnost — jednak pseudoteoretické rozpracovávání národnostní otázky a přijímání modifikací programů sloužících jako pláštík reálné politiky a jako vábnička ke svedení národněosvobozeneckého hnutí na slepou kolej, až k rozvrácení, jednak zcela jiným směrem vedená konkrétní politika, v níž stále zjevnější místo zaujímal zabezpečování velmocenských zájmů ruské buržoazie, politika příznačná stále tvrdšími zákroky proti národněosvobozeneckým snahám a pouze zdánlivým vycházením vstříc některým těmto snahám v momentě

⁴¹ Srv.: Vestník P. N. S., 1917, č. 28, s. 1—3, č. 29—30, s. 1—4 aj.

⁴² Cituje: Děnikin, A. I.: *Hetmanstvo i Džrektorijsa na Ukrajině*, In: *Revolucija na Ukrajině po memuarum belych*, Moskva-Leningrad, Gosizdat 1930, s. 141.

⁴³ Južnaja gazeta, 4. 7., 6. 7., 7. 7. 1917.

krátkodobého oslabení. Jako pojistka se přitom objevily brzy po únorové revoluci teze o „jednotě ruské demokracie“ jako podmínky udržení revolučních výdobytků. Výklad této jednoty nutno brát tak, že jakékoli stavění partikulárních zájmů a potřeb včetně národních zájmů ohrožuje a porušuje tuto jednotu, proto jejich řešení je nutno přinejmenším odložit.

Dále je příznačné vzájemné sblížování ruských liberálních a maloburžoazních stran v obou uvedených kolejích, a to přes naprostou protikladnost ideových východisek, už od jara. Určité rozmišky nejsou podstatné a k podzimu už je jednota zřejmá, za vedoucí úlohy kadetů. Sociálně politické a další důsledky ve prospěch ruské buržoazie jsou zjevné.

Linie bolševiků byla v historiografii — včetně československé — poměrně hluboce sledována, je však vhodné poukázat alespoň na základní momenty. Základy kvalitativně nové koncepce bolševiků v národnostní otázce byly položeny v závěru jara 1917, zejména v souvislosti s I. sjezdem sovětů dělnických a vojenských zástupců a s důrazným rozchodem s menševickou a eserovskou linií v národnostní otázce. Bolševici vycházeli z již zmíněné skutečnosti úzké vzájemné vazby požadavků sociálního a národního osvobození ve vědomí širokých mas národností, se záměrem dovést tuto vazbu do důsledků, tj. specifickou cestou realizovat socialistickou revoluci v národnostních oblastech a v jejím rámci i národní osvobození. Ruku v ruce s tím jde bolševický důraz na suverenitu národů. Nutno připomenout i novum v konkrétním přístupu bolševiků k národnostní otázce od konce jara 1917, to znamená nemluvit — na rozdíl od menševiků — pouze o národnostní otázce obecně, nýbrž analyzovat, co konkrétně zahrnuje otázka ukrajinská, finská atd. a jak je žádoucí ji řešit.⁴⁴ (Bohužel tento moment byl později stalinistickými koncepcemi rozvrácen.

Pro rovinu metodologického přístupu v dalších analýzách se ukazuje, že není radno vyčleňovat význam národnostní otázky jako hodnotu samu o sobě, vedle jiných otázek, případně v pořadí za jinými otázkami. Neméně ošidné jsou relikty původu obecnějšího, posléze stalinského pojetí národnostní otázky jako předmětu a záležitosti víceméně pouhé taktiky.⁴⁵ Zcela schematizující je dnes už i teze, že po Únoru 1917 byla v celoruském rámci národnostní otázka druhořadou, s výhradou, že v národnostních oblastech patřila ovšem mezi klíčové, a že posléze určitého

⁴⁴ Uvedené teze platí pro linii vedení strany; pro místní organizace nutno přijímat individuální hodnocení. Tak například u kyjevských bolševiků nutno přiznat bolestivý přerod vedení organizace od luxemburgiánských postojů k leninské linii v národnostní otázce, přerod probíhající pod trvalým tlakem ústředního výboru a dovršený až po Říjnu.

⁴⁵ Tj. ve smyslu kalkulovat s národnostní otázkou natolik, aby nám nepřerostla přes hlavu, aby se nestala nástrojem nepřítelů, ev. v lepším smyslu, jak by bylo možno využít národnostní otázky v cielech proletářského boje.

významu nabývala v rámci širší otázky spojenců proletariátu v nových etapách revolučního procesu.

Již v této tezi je vyjádřena vazba na základní otázky revoluce; je však třeba jít dále, sledovat místo národnostní otázky v klíčových momentech revolucionizace mas i hlavních sociálněpolitických střetech. Lze poukázat například, jak I. sjezd rolnických sovětů vyjádřil ještě v květnu (byť převážně emfaticky) úzkou spojitost řešení agrární a národnostní otázky. Je nutno si rovněž uvědomit, že na I. sjezdu sovětů dělnických a vojenských zástupců Lenin vystoupil s kvalitativně novými, ev. prohloubenými tezemi k národnostní otázce v rámci svých velkých příspěvků v diskusi k otázce moci a diskusi k otázce války a míru,⁴⁶ tedy nikoli v diskusi věnované specificky národnostní otázce! A co se týče mocenskopolitických střetů, pak na červencové krizi se podepsala i otázka ukrajinská, stejně tak nelze popřít i určitý podíl finské otázky při formování politického bloku, který stál na pozadí Kornilovova spiknutí. Rozhodně též nelze považovat za náhodu, že na tzv. Demokratické poradě v září jako druhý nejradikálnější blok hned za bolševiky vystupoval tzv. ukrajinský blok, atd.

Celkově je pak nutno více diferencovat mezi rovinou jednak reálné úlohy a váhy národnostní otázky, jednak rovinou odrazu národnostní otázky v ideologii a praxi jednotlivých politických stran, uskupení, organizací a jednak konečně rovinou vztahu a vzájemného působení (i útoků a střetů) ideologií a praxí jednotlivých politických stran navzájem. Posléze všechny uvedené roviny — jak reálné úlohy národnostní otázky, tak jejího odrazu, tím spíše vzájemného vztahu stran — je nutno sledovat v jejich vývoji v průběhu roku 1917, v souvislosti se všemi zvraty a uzlovými body rozvoje celkové společenské krize.

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ВОПРОС В 1917 ГОДУ. ПО ВОПРОСАМ ИДЕОЛОГИИ И ПРАКТИКИ ОБЩЕРОССИЙСКИХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ

Национальный вопрос в течение 1917 года уже с Февраля стал одним из ключевых вопросов революции; он был узко связан с такими основными вопросами как вопрос о войне и мире, вопрос о власти или аграрный вопрос. Считать национальный вопрос в это время второстепенным представляет крупную недооценку.

Для российских буржуазных и мелкобуржуазных партий типична двухслойность — с одной стороны псевдотеоретическая разработка национального вопроса и принятие модифицированных программ, которые служили как маскировка подлинной

⁴⁶ Pervyj vseros. s'jezd sovetov . . . , I, s. 72, 321—322.
(Lenin, V. I.: PSS, 32, s. 269—270, 286.)

политики и как средство отведения национально-освободительной борьбы в тупик, в расстройку. С другой стороны конкретная политика этих партий все больше стремилась обеспечить великодержавные интересы и все резче выступала против национально-освободительных усилий. Конкретные подходы отдельных партий в этом процессе сближались. Лишь у большевиков появилась качественно новая линия в конце весны 1917 г. в лице признания Лениным суверенитета наций.

В продолжение нескольких недель до Октября произошло поэтому существенное сближение многих течений национально-освободительного движения с политическими намерениями большевиков. Сталинский комиссариат национальных дел, к сожалению, урок того сближения не разработал, не развивал в положительном смысле. Наоборот, уже с первых дней после Октября сталинская концепция даже сразу пыталась — в противоречии с концепцией Ленина — названный урок расстроить, связи с определенными течениями совсем разбить.

